

Szolgaságból szolgaságba

A szolgaság átalakulása Magyarországon az erdélyi oklevelek tükrében

GULYÁS MÁRTA

Hazánkban az utolsó rabszolgafelszabadító oklevelek Erdélyben keletkeztek a 14. század közepén. A szolgaság témája igencsak széleskörű. Számos szakirodalom beszámol a szolgák középkori helyzetéről. Most a témának egy olyan részére helyezem a hangsúlyt, amellyel eddig még inkább csak érintőlegesen foglalkozott a kutatás.¹

Mályusz Elemér értekezett arról, hogy mikor ért véget a klasszikus értelemben vett rabszolgaság² a középkori Erdélyben, azonban az általam végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy Mályusz álláspontjától eltérően, vannak későbbi felszabadító oklevelek is. Ennél a témánál fontos kitérni a terminológiai kérdésekre. A magyar nyelvben a 12. századtól kimutatható, szláv eredetű *szolga* szó és ennek továbbképzései (pl. *szolgaság*) széles jelentéskörrel rendelkeznek; a klasszikus rabszolgától a modern értelemben vett cselédig terjed a skála. Nyugat-Európában a 6. századtól a 14. századig a források gyakran emlegetett társadalmi kategóriája volt a *servus*, *mancipium*. A nyolc évszázad alatt azonban a kifejezés tartalma megváltozott. Míg a 6–8. században a servusok helyzete nagy hasonlóságot mutatott az antik rabszolgákéval, a 9. századtól egyre inkább önálló gazdaságú, függő parasztokká váltak. Ettől kezdve a servus kifejezés önmagában, vagy különféle értelmező jelzőkkel ellátva gyakori feltűnése ellenére is elveszítette rabszolga értelmét, és a szolgaság feloldódott az úrral szembeni konkrét felsorolható kötelezettségek összességében. Az oklevelekben a szolgaság történetét szépen végig lehet követni és eljutni egészen addig a pontig, amikor már a szolgaság, mint olyan, fokozatosan eltűnik.³

A szolgaság kérdését illetően érdemes megvizsgálni, hogy ez hogyan működött nemzetközi viszonylatban. Példaként a normannokat említeném meg. A tengereket járó, kalandozó északi harcosok a 6–7. századtól tűnnek fel a Skandinávián kívüli partokon. Ettől fogva, amíg az északi királyok fel nem veszik a kereszténységet, a norvég, dán és svéd vikingek sorra vezetik hódító útjaikat a földrész vidékeire, s azon is túl. Megvetik lábukat Európa északi, nyugati és keleti vidékein. Sokféle alakban jelentek meg: mint kalózkodók, kereskedők, hódítók, kivándorló fölművesek, lakatlan vidékek benépesítői.⁴ Portyáik célját a zsákmányszerzés, földterületszerzés, valamint a rabszolga

¹ A régi és az újabb irodalomból itt csak egy-egy példát emelnék ki: BÉKEFI 1901; BOLLA 1998.

² A „rabszolgaság” terminust vitatható volta ellenére is használjuk – jobb híján. Dolgozatunknak nem feladata, hogy a precíz értelmezés kimunkálásához hozzájáruljon, ezért csak a legáltalánosabb, legelterjedtebb értelmében használjuk a kifejezést. Ugyanakkor utalni szeretnénk rá, hogy a szó használata a magyar középkorral foglalkozó szakirodalomtól sem állt távol, gondoljunk csak Békefi Remig fentebb idézett munkájára (BÉKEFI 1901).

³ BOLLA 1998.

⁴ BRØNSTED 1983, 32–42.

gyűjtés jelentették.⁵ Az idegen kultúráktól sem zárkóztak el, noha, sokáig kívánták saját kultúrájukat megőrizni és tisztelni előtte. A szomszédos népek (frízek, szászok, szlávok, baltiak, lappok, finnek) révén ismerkedtek meg más kultúrákkal. Az „északi emberek” – a normannok, ahogy a frankok nevezték Skandinávia különböző lakóit – szenvedélyesen ragaszkodtak isteneikhez. Csak az istenek biztosíthatták tisztelőjüknek azt az emberfeletti erőt és azt a jó szerencsét, amelyet sem az egyének, sem a csoportok nem nélkülözhettek, ha eséllyel kívántak versenyre kelni megannyi riválisukkal. A kereszténység az északi területeket sem kerülte el, viszont ez nem jelentett azonnali megtérést a vikingeknél.⁶

A vikingek társadalmában jelen voltak a rabszolgák és szabadok, valamint egy köztes csoport, amely a felszabadított rabszolgákból és azok leszármazottaiból állt.⁷ Ezt több forrás is megőrizte. A *Rígsthula* című Edda-vers három társadalmi osztályt ír le: szolgák, szabad parasztok és hadurak. A költemény a rabszolgákat némi undorral és megvetéssel említi.⁸ A 9. században sok keresztény rabszolga volt Skandináviában, különös tekintettel Birka városára. Brémai Ádám leírása alapján a rabszolgatartás mindennapos volt Dániában és Dél-Svédországban a 11. század közepén, egészen a 13. század elejéig, sőt még ebben az időben egyházi méltóságoknak is voltak saját rabszolgáik. A vikingek a portyáik során sokféle etnikumot képviselő foglyot ejtettek, sok esetben felszabadították rabszolgáikat. Amikor a kereszténység megvetette a lábát Skandinávia minden zugában, a vikingek társadalma is megváltozott, mindinkább a keresztény felfogás terjedt el köreikben.⁹

Rövid áttekintésünket követően figyelmiinket a magyar, illetve az erdélyi viszonyokra fordítjuk. Elsőként azt nézzük meg, hogy a 9–10. századi magyarság esetében milyen felvilágosítással szolgálnak a források.

Előzmények

A honfoglalás előtti, illetve a 10. századi magyar történelem régóta éles viták tárgya a kutatásban. A vitatott kérdések taglalása nem feladata dolgozatomnak, számos munka született már ezzel kapcsolatban. Most csak néhány, újabb keletűre hivatkozok, amelyek bőséges szakirodalmi tájékoztatást nyújtanak az érdeklődő olvasó számára.¹⁰ Jelen dolgozatban a 9–10. századi szolgaságra koncentrálok, mivel ennek a vonatkozó legfontosabb írott források alapján való áttekintése nélkülözhetetlen az államalapítással kezdődő időszak viszonyainak és fejleményeinek a megértéséhez. A sort a Dzsájháni-szöveg hagyománnyal kezdjük.

---

⁵ BÁRÁNY 2018, 95–98.

⁶ BROWN 1999, 290–300.

⁷ SAWYER 1982, 39.

⁸ ROESDAHL 2007, 42.

⁹ SAWYER 1982, 39–40.

¹⁰ KRISTÓ 1980; GYÖRFFY 1994–1997; TÓTH 2015.

„...A magyarok országa bővelkedik fákbán és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van. [Állandóan] legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat. A magyarok tűzimádók. Meg-megrohanják a szlávokat, és addig mennek a foglyokkal a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.h a neve. Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülzárták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen. Amikor a magyarok a foglyokkal a K.r.h-be érnek, az eléjük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok a [a magyarok] eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat.”¹¹

Gárdézínél is olvashatunk rabszolgákról, akiket a magyarok ejtettek foglyul, majd pedig eladták őket. „Ami azt a Gayhun-t illeti, amely balra van tőlük a saqlab[ok]¹² oldalán, ott van egy nép a rómaiak közül, akik mind keresztények, N.dr.r-nak nevezik őket. Ők többen vannak, mint a magyarok, de gyengébbek. E két Gayhun közül az egyiket Atil-nak, a másikat Dubanak hívják [...] A magyarok országa csupa fa és láp, talaja nedves. Állandóan legyőzik a saqlab-okat. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki a saqlab-okra, úgy kezeli őket, mint foglyaikat. A magyarok tűzimádók. Meg-megrohanják a saqlab-okat és rus-okat s onnan rabszolgákat hoznak, Rum-ba viszik és eladják őket.”¹³

Marvazi is azok egyike, aki megőrizte a Dzsájháni-hagyomány azon fejezeteit, amelyek a kelet-európai steppe népeiről szólnak.¹⁴ Az ő műve is megemlíti a magyarok által rabszolgasorba taszított szlávokat. „Legyőzik azokat a saqlíba-kat és rus-okat,¹⁵ akik közel laknak hozzájuk, foglyokat ejtenek közülük, a foglyokat Rum-ba¹⁶ viszik, s ott eladják őket.”¹⁷

Nem csupán a muszlim források írnak a magyarok rabszolgáiról, a szláv kútfők között is akad olyan, amely fontos információkkal szolgál. Az Orosz Évkönyvek (Nyesztor-krónika) mesélik el az orosz történet eseményeit 1110-ig. „[...] Miután [a magyarok – G. M.] megérkeztek kelet felől, és átvergődtek a nagy hegyeken keresztül, amelyet Ogor hegynek neveznek, hadakozni kezdtek az ott élő volohokkal és slovénekkel. Előbb ugyanis slovének éltek ott, és a volohok elfoglalták a szlovén földet, azután pedig az ugrok elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a slovénekkel, alávetvén őket maguknak, és azóta nevezik ugor földnek.”¹⁸ És elkezdtek az ugrok a görögökkel hadakozni, és feldúlták a thrák és makedón földet egészen Selun’-ig...”¹⁹

¹¹ HKÍF 1995, 32–34.

¹² Szlávok.

¹³ HKÍF 1995, 32–34.

¹⁴ HÍF 1995, 29.

¹⁵ Szlávokat és oroszokat.

¹⁶ Bizáncba.

¹⁷ HKÍF 1995, 45.

¹⁸ A Kárpát-medence slovénjei (szlávjai) ellen ugyan harcoltak a honfoglalók, de a szlávok másikat meghódítottak, és velük együtt éltek az új hazában, amelyet a krónikás ugor (Magyar) földnek nevez (HKÍF 1995, 175).

¹⁹ HKÍF 1995, 175.

A Fuldai Évkönyvek a magyar történet szempontjából a 887–901. évek eseményeiről szólnak.²⁰ „[...] *A magyaroknak nevezett avarok ebben az időben a Dunán túl kóborolva sok szörnyűséget követtek el. Ugyanis a férfiakat és az idős nőket mind egy szálra legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére barmokként magukkal hurcolva egész Pannóniát teljesen kiirtva elpusztították...*”²¹

A honfoglalás bemutatása szintén nem feladata ennek a munkának, számunkra a 10. századi események vizsgálata a fontos. Kétségtelen, hogy ez az időszak a kalandozások korszaka volt. A magyar kalandozó hadjáratok nem a honfoglalást követően kezdődtek, hanem amióta a magyarokról az írott források alapján biztos információnk van, azóta kalandozó népként szerepelnek. 836–838 között a dunai bolgárok hívására megjelentek az Al-Dunánál, és sikertelen katonai akcióba bonyolódtak a Bizánci Birodalommal. 862-től kezdve távoli nyugati vidékekre is indítottak hadjáratokat. A honfoglalást megelőző időkről a Dzsájháni-hagyomány lebbenti fel a fátylat. A források arról tanúskodnak, hogy állandóan legyőzik a szlávokat.²² Ezeket már fentebb ismertettem. A honfoglalás a kalandozások tényében nem okozott törést, sőt még a honfoglalást megelőző vereségek, valamint szállásváltás sem fékezte le ezek lendületét.²³ A 10. századi magyar kalandozások eseménymenetének áttekintését a honfoglalás 900. évi lezárulásától indíthatjuk. A 901–955-ig számított, nagy perióduson belül, a 901–907 közötti rövid időszakban, a zsákmányszerzés mellett megszerzett új szállásterület nyugati határainak biztosítását is szolgálták a közelre vezetett hadjáratok a keleti frankok ellenében.²⁴ A latin nyelvű forrásokban is olvashatunk arról, hogy a kalandozások során többeket is a magyarok kényszerítettek rabszolgasorsba. János, velencei pap Orseolo Péter velencei doge káplánja volt. *Velencei krónika* című műve, amely a legrégebbi, Velencének szentelt történelmi munka, sok híradást tartalmaz erre vonatkozóan. A következőket jegyezte le a magyarokkal kapcsolatban: „*Akkoriban a velenceiek egyhangúan a nemes férfiút, Pétert választották dogéjükké,*²⁵ *a népvezér Domenico fiát... Eközben a magyarok Itáliába érkező, gyűjtogatásaival és rablásaival mindent feldúló, az emberek óriási sokaságát lemészároló, pogány és szörnyen kegyetlen népe számtalan embert fűzött rabszójra.*”²⁶

A 910-es évek második felétől kezdve mind gyakoribbá váltak a távoli vidékekre vezetett hadjáratok.²⁷ 926-ban előbb Bajorországot és Svábföldet dúlták, majd Augsburgot ostromolták sikertelenül, végül a Rajnán átkelve a

²⁰ GYÖRFFY 2002, 201.

²¹ HKÍF 1995, 190.

²² KRISTÓ 1980, 230.

²³ KRISTÓ 1998, 58.

²⁴ TÓTH 2015, 523.

²⁵ Pietro Tribuno velencei doge (888–911).

²⁶ HKÍF 1995, 239.

²⁷ 917-ben Svábföldről Elzászra és Lotharingiára törtek. 919-ben Szászországba indítottak hadjáratot. Északon a mai Belgium és Luxemburg területére is kiterjedt portyájuk, míg nyugat felé végső állomásukat az Atlanti-óceán jelentette (KRISTÓ 1998, 58).

francia területeken portyáztak. Augsburg ostroma után történt meg a híres Sankt Gallen-i eset. A magyarok 926. május elején megszállták a kolostort, ottani táborozásuk emlékét a kortárs Ekkehard jegyezte fel.²⁸ „[...] *Amint megvirradt rárontottak a közeli falvakra, felkutatták és elrabolták mindazt, amit a menekülők hátrahagytak, és az összes épületet felgyújtották, ami mellett csak elhaladtak ...*”²⁹ A 934. évi, Bizánc ellen végrehajtott katonai vállalkozás során, Konstantinápoly falai alatt a foglyul ejtett „*nőket és a gyermekeket eladták szövetdarabokból készült ruhákért, valamint brokát- és selyemruhákért.*”³⁰ Miután áttekintettük a magyarok és a szolgaság kérdését érintő fontosabb 9–10. századi forrásokat, arra keressük a választ, hogy miként tettek szert e szolgákra és mire használták őket.

Fentebb már olvasható, hogy a magyarok Bizáncból foglyaikért brokátot, selymet és szövetet vásároltak. Ezt nyugati zsákmányolásból vett példa is megerősíti. A magyarok a kalandozásaik során az élelem mellett elsősorban luxuscikkekért zsákmányoltak, lényegében csupa olyan dolgot, amelyet saját társadalmuk nem tudott előállítani. Gyakran a foglyokért cserébe jutottak értékes fényűzési cikkekhez. Ha a foglyokat nem váltották ki, eladták őket, és ezzel a magyarok bekapcsolódtak a rabszolga-kereskedelembé. Honfoglalás előtti adat bizonyítja, hogy a szláv hadjáratokban ejtett foglyokat Bizáncban adták el. A honfoglalást követően is folytatták ezt a tevékenységüket. Erre a kárpát-medencei arab pénzletekből (dirhem leletekből) következtethetünk: az arab kereskedők lovakon kívül rabszolgákat is vásároltak a 10. századi Magyarországon. A Magyarországra hurcolt foglyoknak csak egy részét értékesíthették a rabszolga-kereskedelemben.³¹ A magyar kalandozások csak olyan területekre irányultak, amelyek mindenképpen gazdag zsákmányt ígértek.³²

Szolgákra nem kizárólag fogolyszerzés útján tettek szert. Kézai Simon, aki IV. (Kun) László király udvari papja volt, 1283 táján készítette el a „Gesta Hungarorum” című munkáját, amelyben a hun-történetet is megírta.³³ „*Mielőtt tehát a magyarok megkeresztelkedtek és kereszténnyé váltak, a hírnökök a táborban ezekkel a szavakkal hívták egybe a magyarok hadseregét: Az Isten és a magyar nép szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen mindenki köteles pontosan fegyverben megjelenni, hogy meghallgassa a közgyűlés tanácskozását és határozatait. Aki pedig a fölhívásnak nem tett eleget, s nem tudta megokolni, hogy miért, azt a szkíta törvény értelmében fölkoncolták, vagy törvényen kívül helyezték, vagy egyetemleges szolgaságba vetették. Így hát az ilyen vétek és kihágások választották el egyik magyart a másiktól; különben, minthogy valamennyi magyar egy apától és egy anyától származik, hogyan*

²⁸ TÓTH 2010, 198.

²⁹ HKÍF 1995, 246–251.

³⁰ HKÍF 1995, 56.

³¹ KRISTÓ 1998, 63.

³² KRISTÓ 1998, 62.

³³ GYÖRFFY 2002, 171.

nevezhetnénk az egyiket nemesnek, a másikat meg nemtelennek, ha az utóbbit nem azért tartanánk annak, mert efféle büntettek bizonyultak rá.”³⁴ A viszonylag kései lejegyzés ellenére sem lehet kétséges, hogy Kézai azokról a szabadokról ír, akiket valamilyen oknál fogva lesüllyesztettek, így szolgál sorsra lettek ítélve.

A kortárs Regino krónikája említi, hogy a magyarok szolgálókat nagy szorgalommal tanítják nyilazni. „...Minden idejüket a lovaikon töltik; azokon szoktak utazni, tartózkodni, gondolkodni és beszélgetni. Gyermeküket és szolgálókat nagy igyekezettel tanítják lovagolni és nyilazni.”³⁵

Ez a forrásunk arra enged következtetni, hogy a magyarok a megtartott rabszolgákat előszeretettel tanították a saját harcmodorukra. Azon felül, hogy a magyarok a rabszolgákat eladták vagy katonáskodásra tanították, a Sankt Gallen-i kaland beszámolója, hogy tolmácsként használták őket. Kézainál a szabadok lesüllyesztéséről olvashatunk, szinte biztosak lehetünk benne, hogy a magyarok a rabszolgákat a ház körüli munkáknál is alkalmazták.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarok több úton tettek szert szolgálókra: elsősorban a hadjáratok alkalmával, tömegével ejtett foglyokat alkalmazták ebben a minőségben, de utánpótlásra is szert tettek vásárlás, illetve a jogsértő szabad magyarok lesüllyesztésével. Szolgálókat többféle módon „hasznosították”. Eladták vagy értékes dolgokért elcserélték őket, fegyverforgatásra tanították, ház körüli munkára vagy éppen tolmácsolásra alkalmazták a birtokukba került embereket.

A 11–13. századi magyar társadalom fejlődése során végig jelen volt a szolgaság. A 11. század második felétől társadalmi értelemben szétágazott, de végig a 14. századig megmaradtak a szó igazi értelmében vett rabszolgák. A 12. századra megjelent többek között a *mansus* réteg, amelyet háznépnek is nevezhetünk. Ez a sokszínűség a 14. századra enyhült, ugyanis ekkorra már kialakult a jogilag egységes jobbágyság, ezáltal pedig leegyszerűsödött ez a társadalmi képlet.³⁶ Egyre fogyatkozva tovább élt még a rabszolgák rétege, ami a 14. század közepére tűnt el teljesen. Ez pedig Erdélyben, a középkori Magyar Királyság tartományában következett be utoljára, az archaikusabb társadalmi, politikai viszonyok és egyéb körülmények miatt.

A szolgaság a középkori Erdélyben

Erdély a kezdetektől fogva szerves része volt a Magyar Királyságnak. Erre utal többek között a latin rítusú egyházszervezet kiépítése (nem érintve most az első, a 10. század közepére tehető térítési hullámot, amely a gyulák törzsének akkori vezetőjéhez fűződik) és a világi közigazgatás megszervezése; ezek mind a (Szent Istváni) magyar mintát követték. A királyság társadalompolitikája évszázadokon keresztül egyedüli kezdeményező és irányító szerepet játszott a szélesebb

---

³⁴ KÉZAI 2004, 93–94.

³⁵ HKÍF 1995, 194–200.

³⁶ A jogilag egységes jobbágyság kialakulására és az azt kísérő társadalmi folyamatokra vonatkozóan lásd BOLLA 1998.

tömegek etnikai képének kialakításában is. A királyi várbirtokok katonáskodó, iparos és földművelő népelemei természetesen nemcsak az erdélyi magyar honfoglalók vagy a szláv őslakosság³⁷ közül kerültek ki, hanem külföldről, illetve az Erdélyen kívüli Magyarországról is telepített be a központi hatalom különféle népelemeket.³⁸ Erdélyben a magyarságon kívül éltek még szászok, székelyek és románok. Nyugat-Európából már a 11. században, illetve a 12. század első felében is érkeztek kisebb számban elszórtan külföldi telepések. Amikor a beszercei szászok megérkeztek Északkelet-Erdély területére, ott már németekkel találkozottak.³⁹ A másik sajátos helyzetben levő közösség a székelység volt, amely jogait és későbbi kiváltságait alapvetően a katonáskodásnak köszönhetette, s természetesen fontos volt a határvédő szerepe.⁴⁰ A harmadik népcsoport, amely szintén Erdély területén élt, a beköltöző románság volt. Velük kapcsolatban meg kell említeni, hogy jelenlétük a középkori Erdély társadalmában a mai napig vita tárgyát képezi a magyar és a román történetírás viszonylatában. A dákoromán kontinuitás elmélet lényege az, hogy a hódító rómaiak és a dák őslakosság keveredéséből kialakult románság évszázadok óta Erdély területén élt már, amikor a magyarság betelepült. Jelen munkának természetesen nem célja ezt a vitát eldönteni.⁴¹ Tényként kell elfogadni, hogy mind a székelyek, mind a szászok, mind pedig a románok együttesen éltek a középkori Erdély területén, a Magyar Királyság alatt. Ezek alapján a középkori Erdély etnikailag is sokszínű területnek számított.⁴²

A középkori Magyar Királyság fő tisztségviselőinek sorában az országnagyok között az erdélyi vajda tisztsége a harmadik-negyedik legrangosabb helyet foglalta el. Az övéhez hasonló és azzal párhuzamba állítható tisztség a horvát-szlávon bán méltósága volt. Maga a kifejezés bolgár-szláv eredetű, a jelentése: vezér. A vajda a királyi hatalmat képviselte az „erdőn túli” tartományban.⁴³

Az erdélyi szolgaság vizsgálatához elengedhetetlen átnézni a Szent István, Szent László és Könyves Kálmán korában alkotott törvényeket. A következőkben a Szent István-kori törvényekre szeretnék rátérni. A törvények arról tanúskodnak, hogy szigorúan kívántak ítélkezni a szolgálkakkal szemben. A szolgálknak semmilyen joguk sem volt vádaskodni, vagy tanúskodni az uraikkal/úrnőikkel szemben. Tilos volt az is, hogy valaki meggondolatlanul más rabszolgáját felszabadítsa ura, a főemberek és a király tudta nélkül, máskülönben

³⁷ Mint Magyarország többi vidékein, az őslakos szlávok itt is behódoltak a fegyveres magyar túlerőnek. A hegyvidék szegélyén máig fennmaradt szláv falunévek bizonyítják, hogy a magyar és szláv népelemek közt szoros gazdasági és társadalmi kapcsolatok épültek ki (MAKKAI é. n., 326).

³⁸ MAKKAI é. n., 332.

³⁹ KRISTÓ 2002, 157.

⁴⁰ A középkori székelysége vonatkozó tengerenyi munka közül újabban: SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETE I.

⁴¹ A kérdéskör iránt érdeklődő olvasó figyelmét egy összefoglaló jellegű, igen fontos és sokoldalú munkára hívnánk fel: DU-NAY 2004.

⁴² A középkori Magyarország, benne Erdély viszonyaira lásd KRISTÓ 2002.

⁴³ OBORNI 2018, 57.

súlyos bírságot kellett, hogy fizessen. Azt is szigorúan kívánták szabályozni, ha valaki egy szolga szökését elősegítette – ebben az esetben a segítőnek is fizetnie kellett. Azoktól a rabszolgáktól, akiket már felszabadítottak (*libertinusok*), szabadságukat tőlük elvenni nem lehetett. Amennyiben egy adott úrnak a rabszolgája, egy másik úr rabszolgáját megölte, a gyilkos rabszolga urának kötelessége volt kártérítést fizetnie. Ha ezt nem tudta teljesíteni, akkor negyven nap elteltével el kellett, hogy adjon egy szolgát, és annak az árán osztoznia kellett a két úrnak.⁴⁴ Az Erdélyi Okmánytárban nem szerepelnek az ott élő szolgákra vonatkozó adatok István uralkodásának ideje alatt, az erdélyi oklevelek csak később említik a szolgákat. Ugyanakkor azt megállapíthatjuk, hogy István törvényei az egész Magyar Királyságra kiterjedtek, s mivel már az ő idejében megjelent a vajda elődje, mint erdélyi tisztségviselő, kijelenthetjük, hogy ugyanezek a törvények voltak érvényesek Erdélyben is, hiszen az államalapítástól fogva a Magyar Királyság része volt.⁴⁵

Szent László törvényei szintén fontos adatokkal szolgálnak, itt azonban más kép bontakozik ki előttünk például a liber fogalomról is, mint Istvánnál.⁴⁶ László I. törvénye a libertas fogalom fejlődésében alapvető jelentőségű, új mozzanatról is számot ad. Erre a szolga-felszabadításnak egy új, István törvényében még nem említett változata világít rá. A zsinati határozat ugyanis olyan személyekről intézkedik, „*akiket a lelkek üdvéért szabadsággal adományoznak meg, de olyan értelemben, hogy egyháznak szolgáljanak*” – *pro animarum salute libertati mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesiae serviant*.⁴⁷

Szent Lászlót a trónon Könyves Kálmán követte. Uralkodásának idején kezdetét vette az a nagy jelentőségű jogalkotási folyamat, amelynek eredményeit öt törvénykönyv, illetve zsinati határozat formájában maradtak ránk. Közülük kettő, az ún. I. és II. törvénykönyv döntően világi, három pedig egyházi vonatkozású kérdéseket tárgyal. Lászlóhoz hasonlóan tehát Kálmán alatt is meglehetősen gyakran került sor törvényalkotásra.⁴⁸ Ezek a törvények összefoglalják a 11. század folyamán végbement fejlődést. A servusok egyházi rendbe való felvételének két esetével foglalkozik: a servusnak ura kívánságára történő felszentelésével és az idegen úr szolgájának ordinálásával.⁴⁹

A Kálmán-kori zsinat az úrtól saját szolgájának klerikussá tételéhez a „*plena libertas*”⁵⁰ megadását kívánta. Az előírás célja az volt, hogy az egyházi rend tagja gazdájával ne servusként, vagyontárgyként álljon szemben, és a szentelés aktusa által az egyház szemében magasabb létrendbe emelt személye felett ne érvényesüljön a világi úr tulajdonosi hatalma.⁵¹ Példák: „*Egyetlen püspök vagy*

⁴⁴ BERTÉNYI 2000, 226–232.

⁴⁵ BOLLA 1998; KRISTÓ 1998.

⁴⁶ BERTÉNYI 2000, 236. Lásd még: ZÁVODSZKY 1901.

⁴⁷ BOLLA 1998, 25. Lásd még ZÁVODSZKY 1901.

⁴⁸ MAKK 2000, 23.

⁴⁹ KRISTÓ 1998, 142–147. Lásd még: ZÁVODSZKY 1901.

⁵⁰ A „közszabadság fogalmára” lásd. KMTL 1994, 662; BOLLA 1998.

⁵¹ BERTÉNYI 2000, 240–245.

pap se tartsa saját házában vagy birtokain az egyház rabszolgáit.” „*Ha pedig valamely egyházi személy [korábban] az egyház rabszolgája volt, ennek fiai ne térjenek vissza a régi szolgaságba, hanem az egyház szabadjai közé számíttassanak...*”.⁵²

A törvények azt tükrözik, hogy az idő haladtával igencsak megváltozott a szolgák helyzete a királyságban és újabb ”kategóriák” jöttek létre, ezt láthatjuk Kálmán király időszakában.

A 13. század első évtizedeiben, közvetlenül a tatárjárást megelőzően Erdély politikailag, katonailag, társadalmilag és egyházilag nemcsak hogy teljesen kiépült, hanem kelet felé erős bástyája is lett a magyar királyok birodalmának.⁵³

Az erdélyi szolgasággal kapcsolatba hozható első adatunk egy 1131 körül keletkezett iratban felbukkanó *Székely* (Scichul) nevű sószállító mansio (háznép) jelenti.⁵⁴ Az első konkrét forrásunk a szolgaságról, a 13. századból származik. II. András (1205–1235) egy gyanúsnak minősített adományozó levelében a következő módon rendelkezik: „[II.] *András király Johan [!] Latinus lovag (miles) hospesnek adományozza szolgálataiért hűtlen poroszlója: a Vratotus faluban lakó Martinus Teutonicus fia: Andreas Cwezefy nevű örökjogú földjét [...] Egyidejűleg megerősíti őt Imre királytól nyert bírósági kiváltságaiban, javai háborítatlan birtoklásában, a maga és szolgálai által bárhová szállított áruai vámmentességében (30. sz.)*”. A szövegben egyébként a *famuli* kifejezés szerepel.⁵⁵

A servus kifejezés tartalmi változását, a szolgálai állapot sokszínűségét ekkor már nem törvények, hanem a 12–14. században keletkezett, egyre sokasodó számú oklevelek világítják meg.⁵⁶ A szabad állapotú, költözési joggal rendelkező földesúri paraszt megnevezésére először a világi nagybirtokokon vált általánossá a „*iobagio*” szó. A 13. század végétől (a servusok kivételével) általánosságban kezdték jobbágnak nevezni a szabadokat és a korlátozottabb szabadsággal rendelkező, de a servusoknál kedvezőbb jogállású ún. libertinusokat is. A jobbágy megnevezése a korábbi századokban az egyes társadalmi csoportok tisztségviselő, előkelő rétegét jelölte, majd a szó értékcsökkenésével párhuzamosan a magánföldesurak hadi és birtokkezelő tevékenységet folytató tisztségviselőit illette. Ezek a régi iobagiók egy része a társadalmi harcok során be tudta verekedni magát a kialakuló nemességbe. A 13. század végétől kezdve a névleges szabadok szélesebb tömegei is a jobbágyok sorába kerültek, s megszűnt a megnevezés alkalmazása a hadi, birtokigazgatási funkciót betöltők vonatkozásában.⁵⁷

---

⁵² BERTÉNYI 2000, 240–245.

⁵³ JANCsó 1931, 41.

⁵⁴ JAKUBOVICH – PAIS 1929, 26–27.

⁵⁵ URKUNDENBUCH 9.

⁵⁶ BOLLA 1998, 79.

⁵⁷ BERTÉNYI 2000, 100. Lásd még: BOLLA 1998.

A servusokból a családok nőtagjai is részesedtek. Gyakran ajándékozták meg velük a szülők leányaikat házasságkötésükkor, sőt előfordult, hogy a leánynegyedet is elsősorban vagy kizárólag servusokban kapták meg. A következő oklevélben szolgál adományozásról olvashatunk:

„*Nazalas falubeli Demeter azzal vádolta a Simon falujából (de villa Simonis) való Ioanca-t és Ebes falubeli Orbánt, hogy amikor férje halála után sógornőjét magukhoz fogadták, harminc márka értékű vagyonát elvették. Simon [erdélyi] vajda a feleket a Chengua faluból való András poroszlóval tüzesvas-próba végett Warad-ra küldte, ahol azok kiegyeztek egymással. Ennek értelmében Ioanca és Orbán a hozzájuk került három személy közül lahacecu szolgát és Munca nevű szolgát átengedték Demeternek, a Ticura nevű szolgálóleányt pedig a sógornőnek. A poroszlót az alperesek, a bírót pedig Demeter fizeti. Sógornője hozománya felől Demetert ezután senki sem háborgathatja....*”⁵⁸ Ez az oklevél példázza azt, hogy a nők is rendelkeztek saját szolgálkaikkal.

Mivel a servus gyakorta volt adásvétel tárgya, ezért kialakult szokásos árfolyama is, amely átlagosan három márkát tett ki, vagy akörül ingadozott. A korabeli földárakhoz viszonyítva egy servus valószínűleg kis vagyonnak számított,⁵⁹ a szolgálkat vagyontárgyként kezelték. A 13. századi oklevelek jól mutatják, hogy ekkor még működött a szolgálk eladása és vétele. Különösen sok servust adományoztak a világi urak az egyháznak, a 11–12. században elsősorban ezeket az adományokat foglalták írásba. De a 13. században is alapítottak vagy gazdagítottak egyházakat birtokokkal és többek között servusokkal.⁶⁰ Számtalan 13. századi oklevél tanúskodik arról, hogy nagy számban szabadítottak fel rabszolgálkat ebből a célból.

A 14. század magyar története szervesen kötődik az Anjou-házhoz. A 14. században fejeződik be a magyar társadalom alapvonásaiban fél évezredre állandósuló két legfontosabb társadalmi rétegének, a nemességnek és a jobbágságnak a kialakulása.⁶¹ Károly Róbert és Nagy Lajos számos olyan intézkedést hozott, jogintézményt állított fel, amely elősegítette a belső fejlődést.

A földesurak nemcsak a 13. század végén, hanem a 14. század folyamán is adták-vették, felosztották servusaikat, ancilláikat, vagy alkalmanként felszabadították őket. A felszabadítási formula nem változott, a 12. századi úri felszabadító oklevelek mintáját követte.⁶² A 14. század első harmadában, majd a második felében egyre több szolgálk szabadítottak fel.

Fentebb már említettem Mályusz Elemér munkáját, melyben arról írt, hogy az utolsó felszabadító oklevél 1340-ben keletkezett Erdélyben. A kutatásaim során azonban találtam ennél később keletkezett rabszolgálkszabadító oklevelet, melynek szövege az alábbiakban olvasható:

⁵⁸ ERDÉLYI OKMÁNYTÁR I. 145; VÁRADÍ REGISTRUM 201, 134.

⁵⁹ BOLLA 1998, 84.

⁶⁰ BOLLA 1998, 81.

⁶¹ 1397-ben minden jobbágy elnyerte a szabad költözés jogát (BERTÉNYI 2000, 184).

⁶² BOLLA 1998, 55.

„[1347. augusztus 5. és október 18. között] *Az erdélyi káptalan előtt Pál fia: Péter és Beke fia: Mihály, Pokatelke-i nemesek – ez utóbbi a Doboka-i kerület alesperesének: Albert szentiványi (de Sancto Iohanne) papnak a pecsétje alatt kelt ügyvédvalló levél alapján testvérei: András, János, István és László nevében is – a maguk részéről is felszabadítják az attyukfia (patruolus): Mihály fia: Mihály által halálos ágyán, felesége: Katalin és az ő jelenlétükben manumittált Nauizcha nevű vásárolt rabszolganőjét, fiával: Mátéval és leányaival: Margittal és Luciával, valamint ezek leszármazottaival együtt, örökös és arany szabadsággal ajándékozva meg őket, hogy a többi szabad ember módjára ott tartózkodhassanak, ahol kedvük tartja.*”⁶³

A fentebb idézett felszabadító oklevél tehát jól mutatja, hogy Mályusz Elemér állításától eltérően, még a 14. század közepén is keletkezett felszabadító oklevél Erdélyben.

Azonban 14. század második felében eltűntek a felszabadító oklevelek, megszűnt a rabszolgaság, s közben megjelent az időnként servusként említett réteg, amelynek tagjai már nem rabszolgák, hanem jogilag szabad emberek, akik tulajdonnal rendelkeztek. Ezek a servusok a jobbágysághoz hasonló helyzetben voltak; olyan szolgák voltak, akiket már famulusként említettek, akik szabad emberként éltek, azonban szolgálták uraikat. A 14. századi hazai famulusok nagyjából két csoportra oszthatók. Az egyik csoport tagjai egyszerűen alacsony státuszú szolgák, a másik csoporthoz tartozók viszont bizonyos tehetséggel, sőt szakértelemmel rendelkeztek. A kedvezőbb helyzetben lévő, vagyonosabb famulusok általában műveltebbek voltak a kevésbé kedvező helyzetben lévő társaiknál. A következő oklevélben már famulusokról olvashatunk: „1357. január 26. (Vyssegrad, II. d. Conv. Pauli ap.) I. Lajos király András erdélyi vajdának és Zonuk-i ispánnak. A gyulafehérvári (AlbTr) káptalan panaszára utasítja, hagyjon fel a káptalan jobbágynak és birtoktalan famulusainak ítélőszékére való kényszerítésével azon ürügy alatt, hogy őket a király nem részeltette az egyháziak bíraskodási szabadságában, mert az erdélyi káptalan is élvezi a jobbágynak, valamint birtoktalan szolgái feletti bíraskodás kiváltságát. Egyidejűleg szűnjenek meg ugyanezekről beszállásolást és élelmet követelni, miként ezt, értesülése szerint, eddig tették. Jelen levelét adja vissza felmutatójának.”⁶⁴ Az eredeti latin nyelvű szöveg: „*Lodoucius dei gratia rx Hungariae fideli suo magnifico viro Andrae vaivodae Transsilvano comiti de Zonuk salutem et gratiam. In personis fidelium nostrorum capituli ecclesiae Albensis Transsilvaniae dicitur nobis dolorose, quod vos iobagiones et servientes ipsorum impossessionatos contra eorum libertatem iudicio vestro astare compelleretis et eosdem iudicandos fecissetis registrarum allegantes ipsos dicta gratia per nostram maiestatem privatos existitisse [...] eorum iobagiones et impossessionatos famulos ipsorum iudicio vestro astare compellatis, praeterera nec etiam descensum ab eisdem et victualia extorqueatis et recipiatis, ut fecissetis*

⁶³ ERDÉLYI OKMÁNYTÁR III. 166.

⁶⁴ ERDÉLYI OKMÁNYTÁR III. 318–319.

dicimini usque modo, aliud intuitu nostrae gratiae non facturi in praemissis [...].”⁶⁵

A fenti oklevelek is azt támasztják alá, hogy a magyarországi szolgaság végleges megszűnése a 14. század közepére tehető, s a 15. századra minden korábbi szolgaréteg már a jobbágyság részévé vált.

Források

ERDÉLYI OKMÁNYTÁR I. = Jakó Zsigmond (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztában közzétette): *Erdélyi Okmánytár I.* Oklevelek, levelek és más írásos emlékek. Budapest 1997.

ERDÉLYI OKMÁNYTÁR III. = Jakó Zsigmond (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztában közzétette): *Erdélyi Okmánytár III.* Oklevelek, levelek és más írásos emlékek. Budapest 2008.

KÉZAI 2004 = Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította Bollók János. Az utószót és a jegyzeteket Veszprémy László írta. [Milleniumi Magyar Történelem – Források] Budapest 2004.

VÁRADI REGESTRUM = Solymosi László – Szovák Kornél (szerk.): *Váradai jegyzőkönyv – Regestrum Varadinense (1208–1235)*. Budapest 2009.

Irodalom

BERTÉNYI 2000 = Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története*. Budapest 2000.

BÉKEFI 1901 = Békefi Remig: *A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt*. Budapest 1901.

BOLLA 1998 = Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*. Budapest 1998.

BRØNSTED 1983 = Brønsted, Johannes: *A vikingek*. Budapest 1983.

BROWN 1999 = Brown, Rudolf: *Az európai kereszténység kialakulása*. Budapest 1999.

DU-NAY 2004 = Du-Nay András: *A román nép kialakulása és korai története*. Budapest 2004.

GYÖRFFY 1994–1997 = Györffy György (főszerk.): *A honfoglalásról sok szemmel I–IV*. Budapest 1994–1997.

---

⁶⁵ URKUNDENBUCH 1897, 132.

- GYÖRFFY 2002 = Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest 2002.
- HKÍF 1995 = Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. [Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.] Szeged 1995.
- JAKUBOVICH – PAIS 1929 = Jakubovich Emil – Pais Dezső: *Ó-magyar olvasókönyv*. Budapest 1929.
- JANCSÓ 1931 = Jancsó Benedek: *Erdély története*. Kolozsvár 1931.
- KMTL 1994. = Kristó Gyula (főszerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. sz.)*. Budapest 1994.
- KRISTÓ 1980 = Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségtől Szent Istvánig*. Budapest 1980.
- KRISTÓ 1998 = Kristó Gyula: *Magyarország Története 895–1301*. Budapest 1998.
- KRISTÓ 2002 = Kristó Gyula: *A korai Erdély (885–1324)*. Szeged 1995.
- MAKK 2000 = Makk Ferenc: *A tizenkettedik század története*. Budapest 2000.
- OBORNI 2018 = Oborni Teréz: *Vármegyék és székek Erdélyben*. *Rubicon* 29. évf. (2018) 56–57.
- ROESDAHL 2007 = Roesdahl, Else: *A vikingek*. Budapest 2007.
- SAWYER 1982 = Sawyer, P. H.: *Kings and vikings*. London–New York 1982.
- SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETE I. = Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. A kezdetektől 1526-ig*. Székelyudvarhely 2018.
- TÓTH 2010 = Tóth Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig. A magyarság története a X. században*. Szeged 2010.
- TÓTH 2015 = Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*. Szeged 2015.
- URKUNDENBUCH 1897 = Zimmermann, Franz – Werner, Carl: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen : 1191 bis 1342*. Köln 1897.
- ZÁVODSZKY 1904. = Závodszyky Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest 1904.

Internetes források

- MAKKAI é.n. = Makkai László: *Erdély népei a középkorban*.
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3476.pdf
 (Letöltés: 2019.03.16.)

Vom Sklaven zum Diener

Die Geschichte der Unterwürfigkeit im Mittelalter Ungarns von der Perspektive transsilvanischer (Siebenbürgern) Urkunden und formaler Aussagen

MÁRTA GULYÁS

Die letzte Sklaven Befreiungsurkunde in unserem Land ist Mitte des 14. Jahrhundert in Siebenbürgen entstanden. Das Thema der Sklaverei ist sehr umfangreich. Viele Fachliteraturen berichten über die Zustände der Sklaverei des Mittelalters. Von all diesen Themen möchte ich einen Teil hervorheben, mit welchem sich die Literatur bis heute noch nicht ausreichend beschäftigt hat. Mályusz Elemér hat davon berichtet, wann die Sklaverei in Siebenbürgen beendet wurde, aber aus meinen Ermittlungen sehe ich das anders als Herr Mályusz Elemér, weil es gibt noch weitere Befreiungsurkunden. Bei diesem Thema ist die Terminologische Betrachtung sehr wichtig. In der ungarischen Sprache hat das Wort Sklave, aus der slawischen Herkunft, seit dem 12. Jahrhundert mehrere Bedeutungen (z. B. Servilität). Die Rangliste von herkömmlichen Sklaven bis hin zum heutigen Diener ist sehr weit ausgedehnt. In Urkunden von der Geschichte der Sklaverei kann man bis zu diesem Punkt gut nachverfolgen, wo die Sklaverei langsam endet.